

Wereldliteratuur en de laatste gedichten van Goethe

Peter Van de Ven
November 2023

Op mijn website benoem ik mijn levensvisie als een vorm van **Neo-Humanisme** ingevuld als **het cultiveren van authentieke menselijkheid** als basis voor een gezonde, vredelievende samenleving. De term *Neo-Humanisme* verwijst hierbij enerzijds naar een hernieuwing en schaalvergroting van “(modern) humanisme” en anderzijds naar het (opnieuw) centraal stellen van menselijkheid in een extreem vervreemde en ontmenselijkte samenleving. Bij de ontwikkeling ervan werd ik sterk geïnspireerd door wat men de innerlijke stroming binnen het Confucianisme zou kunnen noemen: de denkrichting die start bij Confucius’ leerling Zengzi, verder gaat naar zijn kleinzoon Zisi, en later naar Mengzi, Mencius. Het omvat wezenlijk een moreel sentimentalisme gegrond in een positieve visie op de menselijke natuur.

Na Mencius raakte deze invalshoek enigszins op de achtergrond, tot hij meer dan 1000 jaar later opnieuw centraal stond in de **Daoxue**, het Neo-Confucianistische “*Leren van de Weg*” van Zhu Xi. In de 14de eeuw werd deze filosofie zelfs tot officiële leer in China en Korea, en verplicht curriculum voor de Chinese magistratuur, wat zo zou blijven tot in het begin van 20ste eeuw. De kerngedachte van dit **spiritueel naturalisme** is dat alles in het universum een universeel patroon deelt, voor de Mens is het zijn menselijke natuur, welk Taiji heet¹.

Vraag is of de inzichten van Chinese filosofen zoals Mencius of Zhu Xi een equivalent hebben in het Westen, en dat is inderdaad het geval, deels op eigen kracht (door de Stoa, Spinoza, ea), deels onder invloed van het contact van Jezuïeten-missionarissen met China na 1600 en de verdere studie van Chinese geschriften door Leibniz². Er zijn er meerdere, waaronder de “**Human Potential Movement**” die eveneens een gezonde samenleving wil bouwen op gezonde mensen³. In deze toelichting belicht ik een tweede stroming onder deze noemer.

De **Schotse filosoof** Francis Hutcheson⁴ redeneerde net als Zhu Xi of Mencius vanuit een moreel-sentimentalistisch perspectief en naar de idee van een universele menselijke natuur, om welke reden hij scherp de toenmalige slavenhandel afkeurde. Zijn gedachten vonden op het vaste land hun weg naar Denis Diderot, naar G.E. Lessing, naar het Verlicht katholisme van W.A. Mozart, en later in Engeland naar Charles Darwin (de echte dan, niet de karikatuur die er later van gemaakt werd). In tegenstelling tot vroegere rationalisten die levende wezens zagen als machines, gaf Charles Darwin aan de Natuur haar spiritualiteit terug onder de vorm van een evolutionair gegroeid **moreel instinct**⁵. Veel

¹ Taijiquan (of Tai Chi Chuan) is de krijgskunst gebaseerd op dit filosofisch concept, duidelijk onderscheiden van de bewegingsleer die in de volksmond “taiji” wordt genoemd.

² Zie: “Lettre sur la Philosophie Chinoise” en “Discours sur la Théologie Naturelle des Chinois”

³ Met als belangrijke figuren Aldous Huxley, Abraham Maslow, George Leonard, en vele anderen.

⁴ Dit is de Schotse Verlichting beginnend bij Shaftesbury, die ook continentaal invloedrijk was.

⁵ Zie R.J. Richards “Darwin and The Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior”.

later in de Verenigde Staten werd dit humanisme omarmd door Leonard Bernstein, o.m. met deze parodie van een verwend-rijk-nest en haar parels, gebaseerd op een roman van Voltaire (1759). Ze zingt: “*Pearls and ruby rings, ah, how can worldly things take the place of honor lost?*”⁶ om er daarna verhangen naar te grijpen. Voltaire en Bernstein eindigen hun realistisch-optimistische beschouwing met “*Il faut cultiver notre jardin*”, een verwijzing naar de noodzaak van zelf-cultivering.

Voor Voltaire was verdraagzaamheid een basiswaarde, maar hij stelde er ook grenzen aan:

Seuls cas ou l'intolérance est de droit humain

*Pour qu'un gouvernement ne soit pas en droit de punir les erreurs des hommes, il est nécessaire que ces erreurs ne soient pas des crimes ; elles ne sont des crimes que quand elles troublent la société : elles troublent cette société, dès qu'elles inspirent le fanatisme ; il faut donc que les hommes commencent par n'être pas fanatiques pour mériter la tolérance.*⁷

In diezelfde moreel-sentimentalistische beweging schreef J.G. Herder “*Briefe zur Beförderung der Humanität*”. In het prachtige nr. 27 daarvan gaat hij op zoek naar het gepaste woord voor wat hij met menselijkheid bedoelt. Niet medemenselijkheid of mensenliefde, ook geen menselijke waardigheid. Hij zoekt een woord om *het wezen van de Mens* uit te drukken, en kiest voor “Humanität”, die ik hier niettemin graag als *menselijkheid* vertaal. Hij schreef:

“Humanität ist der Character unsres Geschlechts; er ist uns aber nur in Anlagen angeboren und muß uns eigentlich angebildet werden.”

[“Menselijkheid is het Karakter van onze Soort; het [zij] is ons echter slechts in talenten aangeboren en moet ons eigenlijk angeleerd worden.”]

Dit betekent dat voor Herder *menselijkheid* zowel aangeleerd als aangeboren is, dat aangezien het om dezelfde menselijkheid gaat, het aangeleerde niet strijdig mag zijn met het aangeborene, en dat hij (net als Zhu Xi) menselijkheid zag als iets wezenlijks dat de gevoelens van empathie voortbrengt, maar er niet mee verward mag worden. Zhu Xi zei : “*Menselijkheid is de substantie van Liefde*”, dwz niet de Liefde zelf maar *de bron* ervan, het is dezelfde gedachte. Herder had veel aandacht voor cultuur en voor “*Bildung*”, echter zonder te vervallen in een constructivisme of een culturalisme, zijn grondgedachte bleef **naturalistisch**.

⁶ Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=Glzx8Wxh3Wk> - hier kan je meelezen: <https://genius.com/Lisa-vroman-glitter-and-be-gay-lyrics> - de zangeres Patricia Petibon was dit jaar jurylid in de KEW-2023, die gewonnen werd door een Koreaanse bariton.

⁷ Zie: Voltaire: “*Sur la Tolérance*”, blz 183

Verder was er de goede vriend van Herder, J.W. von Goethe, beschouwd als één van de grote genieën van de Westerse cultuur. Op literair gebied is hij vooral bekend door werken als *“Die Leiden des jungen Werthers”* of het postuum gepubliceerde *“Faust”*. In Goethe’s tijd bestond bij sommigen een kleine hype om Chinese kunstvoorwerpen te verzamelen of in de huiskamer te plaatsen, maar al die *“chinoiserieën”* vond Goethe maar dom, en vooral voor Duitsers inauthentiek. Echter, wanneer hij in zijn zeventiger jaren kwam, had Goethe een secretaris, Johann Peter Eckermann, die hem bijna dagelijks kwam bezoeken. Eckermann nam zich daarom voor om al deze gesprekken met Goethe te noteren (later werden ze gepubliceerd als *“Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens”*).

Het gebeurde wel eens dat de secretaris enkele weken afwezig was, en, nu dat weer eens gebeurde en hij terug was, op woensdag 31 januari 1827, zei Goethe: *“Ik heb je een tijdje niet gezien, maar ik heb veel en verscheiden gelezen, in het bijzonder een Chinese roman die ik heel merkwaardig vind.”*. En, reagerend op de verbazing van Eckermann, die dat allemaal wel erg vreemd vond: ***“Helemaal niet (vreemd) zoals men het zou geloven. Die mensen denken, handelen en ervaren net hetzelfde als wij, en men voelt zich als hun gelijken...”***

Hij voegde er nog aan toe dat er in China al een beschaving was toen *“wij nog in de bossen liepen”*, en verder dat de gave om poëzie te maken ***in de hele mensheid*** aanwezig is, en daarom: *“Als wij Duitsers niet verder kijken dan de enge kring van onze omgeving, zullen we allicht in een pedante duisternis belanden.”*. Aldus was de term ***Wereldliteratuur*** geboren, al is (nog steeds) niet duidelijk wat er precies mee bedoeld wordt. Goethes intentie daarentegen, is wel duidelijk en veelzeggend.

Nadien schreef Goethe zijn laatste dichtbundel ***“Chinesisch-deutsche Jahres- und Tageszeiten”***, waarin hij het Duitse (Europese) en het Chinese liet versmelten tot een nieuw geheel. Het is een bundel van 14 gedichten waarvan nr 8 (over de valavond en de schemer) een kantelpunt is van lente en zomer (1-7) naar herfst (9-14). In de Westerse cultuurgeschiedenis is “Het Westen” veel geïdentificeerd met de ondergaande zon, men spreekt dan over *“Het Christelijke Avondland”*. Niets daarvan bij Goethe, bij hem staat het Oosten centraal, de plaats van de zonsopkomst, zelfs de Maan laat hij in het Oosten opkomen. Opvallend is dat deze dichtbundel veel verzwegen wordt in overzichten van Goethes werk.

Het gedicht nr.8 ***“Dämmerung senkte sich von oben”*** (“De schemering daalde neer langs boven, reeds is al het dichte ver...”) werd meerdere malen op muziek gezet, onder meer door zijn jonge tijdgenote Fanny Mendelssohn, wiens broer Felix bevriend was met Goethe.

Het is inderdaad bedoeld voor zang met pianobegeleiding⁸, maar in voetnoot vind je het met een mooie hedendaagse orkestratie⁹. Ook Johannes Brahms zette “*Dämmerung senkte sich von oben*” op muziek. De tekst van dit achtste gedicht uit de bundel is:

*Dämmerung senkte sich von oben,
Schon ist alle Nähe fern;
Doch zuerst emporgehoben
Holden Lichts der Abendstern!
Alles schwankt in's Ungewisse,
Nebel schleichen in die Höh';
Schwarzvertiefte Finsternisse
Widerspiegelnd, ruht der See.*

*De schemering daalde neer van boven,
Reeds is alle het dichte ver;
Niettemin (werd) eerst omhoog geheven
(Met) bekoorlijk licht, de Avondster!
Alles wankelt in het ongewisse,
Nevels glijden naar de hoogte;
Een zwartverdiepte duisternis
Weerspiegelend, rust het meer.*

*Nun im östlichen Bereiche
Ahn' ich Mondenglanz und Glut,
Schlanker Weiden Haargezweige
Scherzen auf der nächsten Flut.
Durch bewegter Schatten Spiele
Zittert Luna's Zauberschein,
Und durch's Auge schleicht die Kühle
Sänftigend ins Herz hinein.*

*Nu in de oostelijke gebieden
Zie ik het maanlicht en de gloed,
Takken van slanke wilgen
Grappen op het volgende getij.
Door het spel van beweeglijke schaduwen
Schittert Luna's tovergloed,
En door het oog glijdt de koelte
Verzachtend in het hart.*

Volgens Goethe was W.A. Mozart¹⁰ de enige componist was die zijn werk (Faust) echt op muziek had kunnen zetten, maar die was toen reeds overleden. Mozart ging Goethe reeds voor in de interesse voor het niet-Europese, bij hem door de aandacht voor het Turkse. Na hem werkten componisten als Robert en Clara Schumann, Johannes Brahms, Maurice Ravel en vele anderen in dit perspectief van openheid voor Wereldcultuur verder¹¹.

Men zou dit inzicht het begrip van **Algemene Menselijkheid** kunnen noemen. Willen we het louter Europese te overstijgen, lijkt me zulk begrip als **Wereldcultuur** erg belangrijk. Het gaat hier om een romantische levensvisie gegrond in de Verlichting en in de menselijke natuur, met een sterke afwijzing van kapitalistische massacultuur en van (totalitair) utopisme¹², het gaat om een oude en krachtige traditie van **Authentiek Humanisme**.

⁸ In de originele versie met piano (en hier met mannenstem) klinkt het zo:

<https://www.youtube.com/watch?v=3k28HsaYLoQ>

⁹ Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=aDfUQq-FrnQ>

¹⁰ WA Mozart zette één gedicht van Goethe op muziek, “Das Veilchen” en voegde zelfs een lijn toe:

<https://www.youtube.com/watch?v=2WQArGIGE>

¹¹ Om het gemeenschappelijke aanvoelen in al deze verscheidenheid te tonen, voeg ik nog het volgende toe:

Het “Turkse” vioolconcerto van W.A. Mozart <https://www.youtube.com/watch?v=vudKSLyeWEg>

Märchenbilder van Robert Schumann: <https://www.youtube.com/watch?v=8ofF7-RZeYs>

Johannes Brahms: Hongaarse dansen, Rondo alla Zingarese : <https://www.youtube.com/watch?v=9klc5KkM8fg>

Maurice Ravel : Cinq Mélodies Grecques, Deux Mélodies Hébraïques, of Shéhérazade :

<https://www.youtube.com/watch?v=AV6lJglZF3M>

De heel vroege en scherpe kritiek van Jean-Philippe Rameau op de kolonisering in “Les Indes Galantes”:

<https://www.youtube.com/watch?v=3zegtH-acXE>

¹² Zoals, muzikaal gesproken het “universeel-utopisch Arisch Christendom” van Richard Wagner, welk een gesloten collectivistische dwangsamenvleving beoogt op basis van katholieke symbolen, of de huidige Chinese ideologie over Nieuwe Wereldorde als “Tianxia” (“Allen onder Eén Dak”).